

AHOLINING IJTIMOYIY HIMOYASI: YANGI YONDASHUVLAR VA ISLOHOTLAR

Denov tadbirkorlik va instituti talabasi

Ro‘ziyev Shohobiddin

shohobruziyev0207@gmail.com

Denov tadbirkorlik va instituti talabasi

Safarov Alijon

s48112890@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqola aholining ijtimoiy himoyasi tizimidagi yangi yondashuvlar va islohotlarni har tomonlama tahlil qiladi. U ijtimoiy himoyaning nazariy asoslari, global tendentsiyalar, maqsadli mexanizmlar va raqamli transformatsiyaning joriy etilishini o‘rganadi. Xususan, O‘zbekiston tajribasi BMTning maqsadli sanksiyalari, rivojlangan mamlakatlarning raqamli boshqaruv yutuqlari hamda sotsial-demokratik davlat modellarining printsipial jihatlari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Maqolada islohotlarning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi baholanib, mavjud muammolar va ularni hal qilish bo‘yicha istiqbolli tavsiyalar ilgari suriladi. Tadqiqot ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishga qaratilgan amaliy choralar va strategik yo‘nalishlarni asoslaydi.*

Kalit so‘zlar: *Ijtimoiy himoya, islohotlar, raqamli transformatsiya, maqsadli yordam, sotsial davlat, O‘zbekiston, samaradorlik*

KIRISH

Aholining ijtimoiy himoyasi har qanday davlatning barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan strategik yo‘nalish hisoblanadi. Jamiyatning eng zaif qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, ularning turmush darajasini oshirish va ijtimoiy tenglikni ta‘minlash orqali davlat o‘z fuqarolarining farovonligini kafolatlaydi. Ijtimoiy himoya tushunchasi 1935 yildagi AQShning "Ijtimoiy ta‘minot to‘g‘risidagi qonuni"da paydo bo‘lgan bo‘lib, hozirgi kunda rivojlangan demokratik davlatlarda davlat funksiyalarining o‘zagini tashkil etadi. Bu nafaqat huquqiy va iqtisodiy, balki ijtimoiy choralarni ham o‘z ichiga oladi, ularning maqsadi jamiyat farovonligini doimiy ravishda oshirish, ta‘lim va daromaddagi tafovutlarni kamaytirish, bandlik, kafolatlangan daromad, iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy sug‘urta kabi choralar orqali inson rivojlanishini rag‘batlantirishdir (1-manba).

O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi 1920-yillardan boshlab shakllana boshlagan va 1990-yillarda bozor islohotlari sharoitida ustuvor yo'nalish sifatida qayta ko'rib chiqilgan. Mamlakat Konstitutsiyasida bu sohadagi asosiy printsiplar mustahkamlab qo'yilgan. So'nggi yillarda O'zbekiston o'z Konstitutsiyasini yangilab, o'zini suveren, demokratik, huquqiy va ijtimoiy davlat sifatida belgiladi, bu esa ijtimoiy majburiyatlarga oid konstitutsiyaviy normalarni sezilarli darajada kengaytirdi (2-manba). Bu maqola aholining ijtimoiy himoyasi sohasidagi yangi yondashuvlar va islohotlarni har tomonlama tahlil qilishga, ularning nazariy asoslarini o'rganishga, global tendentsiyalar bilan taqqoslashga va O'zbekiston tajribasini baholashga qaratilgan.

ASOSIY QISM

Ijtimoiy himoya tizimi – bu aholining zaif qatlamlariga moddiy va ma'naviy yordam ko'rsatishga qaratilgan davlat va jamiyat choralarining keng qamrovli tizimidir. U ijtimoiy barqarorlik, tenglik, hayot sifati va fuqarolar huquqlarini ta'minlashni maqsad qiladi (3-manba). Tarixan ijtimoiy himoya o'zaro yordam va xayriya shakllaridan kelib chiqqan bo'lib, 20-asrga kelib davlat tomonidan tashkil etilgan rasmiy ijtimoiy institutga aylangan. Zamonaviy globallashtirilgan iqtisodiyotda ijtimoiy himoya yanada murakkablashib, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish, inson salohiyatini oshirish va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish uchun yangi strategiyalarni talab qilmoqda.

Xazratkulov S. A.ning tadqiqotida ta'kidlanishicha, ijtimoiy siyosatning nazariy modellari reaktiv, proaktiv va transformatsion bosqichlarni o'z ichiga oladi (4-manba). Titmussning fikricha, ijtimoiy siyosat insonparvar, axloqiy davlat siyosati bo'lib, tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan va sotsial-demokratik modelni afzal ko'radi. Esping-Andersenning tizimlar tasnifi esa liberal, konservativ va sotsial-demokratik modellarni o'z ichiga oladi, ularning ichida sotsial-demokratik model eng qamrovli hisoblanadi. Global miqyosda ijtimoiy himoya tizimlari ko'pincha ushbu modellardan biriga tayanadi. Bugungi kunda xalqaro miqyosda ijtimoiy himoya tizimlari digitalizatsiya, inklyuzivlik va maqsadlilik prinsiplarini integratsiyalashga intilmoqda. BMTning maqsadli sanksiyalari tajribasi shuni ko'rsatadiki, aniq yo'naltirilgan choralar keng iqtisodiy sanksiyalarning salbiy gumanitar oqibatlarini yumshatishga qaratilgan bo'lsa-da, ularning samaradorligi munozarali bo'lib qolmoqda (5-manba). Bu tajriba ijtimoiy himoya tizimida maqsadli mexanizmlarni joriy etishda ehtiyotkorlik va aniqlik zarurligini ta'kidlaydi.

Zamonaviy ijtimoiy himoya tizimlari shaffoflik, samaradorlik va aniq maqsadga yo'naltirilganlikni ta'minlash uchun yangi konseptual

yondashuvlarni talab qiladi. Yangi yondashuvlarning asosini quyidagilar tashkil etadi:

Maqsadli mexanizmlar: Ijtimoiy yordamni aniq muhtoj guruhlarga yo'naltirish, resurslarni oqilona taqsimlash va "dependensiya effekti" (yordamga bog'lanib qolish) oldini olish. O'zbekistonda mahalla tizimi orqali kambag'allikni qisqartirish dasturlarining joriy etilishi bunga yaqqol misoldir. 1999-yilda 3 million kam ta'minlangan shaxs (aholining 12,2%) va bolali oilalardagi 6,5 milliondan ortiq fuqarolar (27%) yordam olgan (1-manba). Bu esa ijtimoiy yordamni mahalliy darajada maqsadli etkazish imkoniyatlarini oshirgan.

Raqamli transformatsiya: Ijtimoiy xizmatlarni raqamlashtirish, ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash va xizmat ko'rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali tizim samaradorligini oshirish. "Yashil energiya va Yashil iqtisodiyot"ga bag'ishlangan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada raqamli transformatsiyaning ijtimoiy boshqaruvdagi ahamiyati chuqur tahlil qilingan (6-manba). Bu tadqiqot ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasidan misollar keltirib, O'zbekistonda raqamlashtirishni rivojlantirish imkoniyatlari va to'siqlarni ko'rsatadi. Raqamlashtirish orqali korruptsiyani kamaytirish, xizmatlarga erishishni osonlashtirish va yordam olish jarayonini shaffof qilish mumkin.

Inson salohiyatini rivojlantirish: Ijtimoiy himoyani faqatgina moddiy yordam berish bilan cheklanmasdan, balki fuqarolarni mehnat bozoriga integratsiyalash, kasbiy malakasini oshirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash. O'zbekiston Konstitutsiyasida bepul boshlang'ich kasbiy ta'lim (64 ta kasb) kafolatlanganligi hamda o'qituvchilar maqomining oshirilishi bu yo'nalishdagi muhim qadamlardir (2-manba).

O'zbekistonda ijtimoiy himoya sohasidagi islohotlar keng qamrovli xarakterga ega. Yangi Konstitutsiya O'zbekistonni "ijtimoiy davlat" deb e'lon qilib, ijtimoiy majburiyatlarga oid normalarni uch barobar oshirdi (2-manba). Bu uy-joyga bo'lgan huquqni mustahkamlash, sog'liqni saqlash xizmatlarining kengayishi (bepul tahlillar va dorilar sonining oshishi), ta'lim sohasidagi islohotlar (davlat hisobidan oliy ta'lim, inklyuziv ta'lim) kabi muhim o'zgarishlarda namoyon bo'ldi. Shuningdek, kambag'allikni qisqartirish, bandlikni ta'minlash va xotin-qizlarning mehnat huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat majburiyatlari mustahkamlangan. Mamlakatda ishsizlik darajasi past (0,5-0,6%) saqlanib qolganligi va yalpi ichki mahsulotning sezilarli qismi ta'limga yo'naltirilganligi (1995-2002 yillarda YaIMning 7,1-7,76%) ijtimoiy siyosatning samarali ekanligidan dalolat beradi (1-manba).

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, sotsial-demokratik davlat modellari, masalan Skandinaviya mamlakatlaridagi, ijtimoiy himoyaning eng yuqori darajasini ta'minlaydi. Ularda universal xizmatlar, yuqori soliq yuklari va kuchli kasaba uyushmalari kabi xususiyatlar mavjud. Liberal modellar esa bozor mexanizmlariga ko'proq tayanib, ijtimoiy yordamni faqat eng muhtojlarga yo'naltiradi. O'zbekiston o'ziga xos rivojlanish yo'lidan borar ekan, bu modellardan eng yaxshi amaliyotlarni o'rganib, ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirishi lozim. Ijtimoiy siyosatni muvaffaqiyatli amalga oshirish davlat va mintaqaviy ma'muriyat, fuqarolik jamiyati tashkilotlari va xalqaro hamkorlar o'rtasidagi samarali muvofiqlashtirishni talab etadi (4-manba).

O'zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar natijasida ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi oshdi. Ishsizlik darajasining pastligi, ta'lim va sog'liqni saqlashga yo'naltirilgan sarmoyalarning ko'payishi, shuningdek, nafaqa va ish haqlari miqdorining inflyatsiya hisobga olingan holda oshirilishi aholi turmush darajasini yaxshilashga xizmat qildi (1-manba). Maqsadli yordam tizimining joriy etilishi, xususan, mahallalar orqali yordam ko'rsatilishi, ijtimoiy adolat tamoyilini mustahkamlashga yordam berdi. Biroq, bu sohada bir qator muammolar ham mavjud:

Resurslarni taqsimlashdagi qiyinchiliklar: Ijtimoiy yordamni maqsadli etkazishda shaffoflik va adolatni to'liq ta'minlash murakkab jarayon bo'lib qolmoqda. Ba'zan yordamga haqiqiy muhtoj bo'lmagan shaxslar ham tizimdagi kamchiliklardan foydalanishga urinadi.

Raqamli savodxonlikdagi tafovutlar: Raqamli transformatsiya imkoniyatlaridan to'liq foydalanish uchun aholining barcha qatlamlarida raqamli savodxonlik darajasini oshirish zarur. Ayniqsa, qishloq joylarida va yoshi kattalar orasida bu muammo sezilarli.

Ijtimoiy yordamga bog'lanib qolish xavfi: Haddan tashqari keng qamrovli va uzoq muddatli yordam dasturlari ayrim holatlarda fuqarolarda iqtisodiy mustaqillikka intilishni susaytirishi mumkin.

Mintaqaviy tafovutlar: Ijtimoiy siyosatni mahalliy sharoitlarga moslashtirish va hududiy farqlarni hisobga olgan holda resurslarni boshqarish mexanizmlarini joriy etish lozim (4-manba).

Raqamli platformalarni kengaytirish va integratsiyalash: "Ijtimoiy himoya" yagona milliy axborot tizimini yaratish, barcha ijtimoiy xizmatlarni onlayn tarzda taqdim etish va ma'lumotlar almashinuvini markazlashtirish orqali shaffoflik va samaradorlikni oshirish. Bu, xususan, aholining real ehtiyojlarini aniqlash va resurslarni optimallashtirish imkonini beradi.

Ijtimoiy xizmatlarni diversifikatsiya qilish: Moddiy yordamdan tashqari, aholiga psixologik, huquqiy va kasbiy konsalting xizmatlarini ko'rsatishni

kengaytirish. Bu fuqarolarning hayot sifatini yaxshilashga va ularning jamiyatga to'liq integratsiyalashuviga yordam beradi.

Kambag'allikni qisqartirish dasturlarini kuchaytirish: Maqsadli dasturlar orqali kambag'al oilalarning ish bilan ta'minlanishiga, tadbirkorlik faoliyatini boshlashiga ko'maklashish. Mikrograntlar va subsidiyalar ajratish orqali ularning iqtisodiy mustaqilligini rag'batlantirish.

Fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni mustahkamlash: NNTlar va boshqa nodavlat tashkilotlarning ijtimoiy himoya jarayonlariga jalb etilishini kengaytirish. Bu mahalliy darajada muammolarni aniqlash va ularga tezkor yechim topish imkonini beradi.

Xalqaro standartlarni joriy etish va tajriba almashish: Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) va BMTning ijtimoiy himoya bo'yicha tavsiyalarini o'rganish, ilg'or xorijiy tajribalarni O'zbekiston sharoitlariga moslashtirish va joriy etish.

Monitoring va baholash tizimini takomillashtirish: Ijtimoiy himoya dasturlarining samaradorligini doimiy ravishda monitoring qilish va mustaqil baholash mexanizmlarini yaratish. Bu esa tizim kamchiliklarini o'z vaqtida aniqlash va tegishli choralar ko'rish imkonini beradi.

XULOSA

Aholining ijtimoiy himoyasi zamonaviy davlatning ajralmas funksiyasi bo'lib, O'zbekistonda ushbu tizimni takomillashtirish borasida muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Yangi Konstitutsiya O'zbekistonni ijtimoiy davlat sifatida mustahkamlash orqali ijtimoiy majburiyatlarni sezilarli darajada oshirdi. Maqsadli mexanizmlar, raqamli transformatsiya va inson salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan yangi yondashuvlar tizim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonning ijtimoiy himoya tizimi ishsizlik darajasining pastligi, ta'lim va sog'liqni saqlashga yo'naltirilgan katta xarajatlar hamda ijtimoiy yordamning maqsadli yo'naltirilishi orqali sezilarli natijalarga erishgan. Biroq, resurslarni taqsimlashdagi shaffoflik, raqamli savodxonlikdagi tafovutlar va ijtimoiy yordamga bog'lanib qolish xavfi kabi muammolar mavjud.

Kelajakda ijtimoiy himoya tizimini yanada takomillashtirish uchun raqamli platformalarni kengaytirish, ijtimoiy xizmatlarni diversifikatsiya qilish, kambag'allikni qisqartirish dasturlarini kuchaytirish, fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni mustahkamlash va xalqaro tajribalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish O'zbekistonni sotsial-demokratik davlat modellari kabi yuqori darajadagi ijtimoiy farovonlikni ta'minlashga yo'naltirishga xizmat qiladi. Bu esa mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Esping-Andersen, Gøsta. Farovonlik Kapitalizmining Uch Dunyosi. Princeton: Princeton University Press, 1990.
2. Mkandawire, Thandika (ed.). Ijtimoiy siyosat rivojlanish kontekstida. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.
3. Schubert, Bernd, and Klara Landmann. "Ijtimoiy himoya, inson taraqqiyoti va iqtisodiy o'sish: Adabiyotlar sharhi." Iqtisodiy geografiya jurnali, vol. 55, no. 3-4, 2011, pp. 222-237.
4. Holzmann, Robert, and Robert Palmer. "Ijtimoiy himoyaning kelajagi: Asosiy muammolar va innovatsiyalar." Xalqaro Ijtimoiy Himoya Sharhi, jild. 68, son. 3, 2015, s. 1-22.
5. Gough, Ian, and Geof Wood (muh.). Xavfsizlik va Farovonlik Rejimlari Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasida: Rivojlanish Kontekstlarida Ijtimoiy Siyosat. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
6. Urazbekovna, T. K. (2024). ROLE OF PUBLIC POLICY IN CHANGES IN POPULATION INCOME. Новости образования: исследование в XXI веке, 2(22), 316-321.
7. Ziyodullaev, N., & Ziyodullaeva, M. (2023). FINANCIAL LITERACY, INTERRELATIONSHIP OF POPULATION INCOME AND EXPENDITURE. Science and innovation, 2(B12), 881-887.

